

هفتاد سال فراموش شده

گفت‌وگو از: فاطمه خرقانیان

توکا ملکی، فارغ‌التحصیل کارشناسی ارشد پژوهش هنر و متولد سال ۱۳۵۲ است. نوشتن را با روزنامه‌نگاری حدود ۲۰ سال پیش آغاز کرد. مدتی با «موزه هنرهای معاصر» همکاری داشته است و اکنون در تألیف «دایرةالمعارف هنر» مشارکت دارد. او با ترجمه کتاب‌های «نور در هنر» و «از سیر تا پیاز هنر» به دنیای ترجمه و تألیف کتاب وارد شد.

آخرین اثر وی، «هنر نوگرای ایران»، کتابی است که توجه خود را به هنر معاصر ایران مبذول داشته، و موضوع آن، دوره‌ای مغفول مانده از نگاه نگارندگان محسوب می‌شود. این کتاب در سال ۱۳۹۰ در «جشنواره کتاب‌های آموزشی رشد» به‌عنوان کتاب برگزیده معرفی شد. آنچه در ادامه می‌آید، مشروح گفت‌وگوی ما با توکا ملکی است که می‌خوانید.

● ایده اولیه نگارش این کتاب چگونه شکل گرفت؟

○ کتاب «هنر نوگرای ایران» با توجه به هنر معاصر شکل گرفته است. واقعیت این است که تاکنون در مورد هنر معاصر ایران، برای بزرگسالان به‌طور مشخصی، کتابی تألیف نشده است. با این که بیش از ۷۰ سال از هنر مدرن و معاصر ایران می‌گذرد، ما هنوز منبع مشخص و کاملی درباره این دوره نداریم؛ البته مقالاتی در این زمینه داریم و یا فصل‌هایی از کتاب‌ها به این موضوع اختصاص داده شده‌اند. با توجه به این که ضرورت داشت این موضوع با بیانی ساده‌تر برای کودکان

و نوجوانان بیان شود، ایده نگارش این کتاب شکل گرفت.

● محتوای این کتاب به طور اجمالی به چه موضوعاتی می‌پردازد؟

○ این کتاب می‌کوشد یک دوره ۸۰ - ۷۰ ساله از هنر ایران را معرفی کند. به طور خلاصه در دو فصل به تاریخ هنر ایران، از دوره نقاشی‌های غار تا دوره قاجار می‌پردازد که اولین زمینه‌های آشنایی ایرانیان با پدیده مدرنیسم فراهم می‌شود؛ به‌خصوص با تلاش‌های افرادی نظیر **کمال‌الملک**، ولی به طور جدی از دهه ۱۳۲۰، با فارغ‌التحصیل شدن دانشجویان رشته هنر از دانشگاه تهران و از دانشکده‌های خارج از ایران، جریان‌های هنر مدرن وارد ایران می‌شود. من تلاش کرده‌ام در کنار بررسی این سیر تاریخی، هم به معرفی هنرمندان شاخص این دوره بپردازم و هم شاخه‌های مختلف هنرهای تجسمی را شامل نقاشی، مجسمه‌سازی، گرافیک، تصویرسازی کتاب کودک و عکاسی مورد بررسی قرار دهم.

● مخاطبان این کتاب چه کسانی هستند؟

○ فکر اولیه نگارش این کتاب از طرف ناشر مطرح شد. آن زمان تصور می‌کردیم که می‌توانیم این کتاب را برای دانش‌آموزان دوره راهنمایی تنظیم کنیم، ولی هر چه کار پیش رفت، دیدیم متأسفانه پیش ذهن لازم برای درک این موضوع در کودکان این مقطع سنی وجود ندارد. نهایتاً هم براساس باز خوردی که از جامعه گرفتیم، دریافتیم مخاطبان اصلی این کتاب دانش‌آموزان دوره دبیرستان، دانشجویان رشته هنر و کسانی هستند که می‌خواهند به طور عمومی با هنرهای تجسمی و هنر مدرن ایران آشنا شوند؛ بدون این که هیچ ذهنیتی درباره هنرهای تجسمی داشته باشند.

● این کتاب چه ارتباطی با نظام آموزشی دارد؟

○ چند سالی است که کتاب‌های هنر دوره دبیرستان، واقعاً اشاره‌های خوبی به دوره‌های گوناگون هنر در ایران دارند و حتی برخی هنرمندان معاصر ایران را معرفی می‌کنند. ولی حقیقت این است که نمی‌دانم چه قدر این مطالب درست و دقیق آموزش داده می‌شوند و چه قدر مباحث برای دانش‌آموزان باز می‌شود. بنابراین، اگر معلمی دانش‌آموزانش را آگاه کرده باشد که چنین دوره‌های تاریخی و هنرهایی وجود دارند، این کتاب قطعاً می‌تواند به آن‌ها کمک کند، تصور من این است که حتی گروهی از دانشجویان هنر، هیچ پیش‌ذهنی درباره هنر ایران ندارند و هنرمندان و سیر هنر را نمی‌شناسند. بنابراین نمی‌توان انتظار داشت که دانش‌آموزان این مسائل را بدانند.

● پس سرفصل‌های کتاب به نحوی می‌توانند مکمل کتاب درسی باشند.

○ قطعاً این طور است.

● **فرمودید این کار به سفارش ناشر انجام گرفته است. انگیزه اصلی ناشر چه بوده است؟**
 ○ شاید بتوانم اسمش را سفارش بگذارم. همکاری من با «نشر نظر» این گونه شکل گرفت که آقای **بهمن پور**، مدیر نشر نظر، از تلاش و فعالیت من آگاهی داشت. در ضمن یکی دو کتابی را که ترجمه کرده‌ام، نشر نظر به من پیشنهاد کرده بود. وقتی ضرورت پرداختن به کتاب‌های نظری درباره هنرهای تجسمی شکل گرفت، فکر کردیم که وجود این بخش هم ضروری است. واقعیت این است که اغلب کتاب‌های حوزه هنر برای کودکان و نوجوانان، کتاب‌های آموزشی عملی هنر هستند. مثل چه‌طور رنگ کنیم، چگونه شکل بکشیم، یا چه‌طور با آبرنگ و گواش کار کنیم. جنبه‌های نظری هنر به ندرت معرفی شده‌اند. در واقع نشر نظر با این هدف شروع به ترجمه این کتاب‌ها کرد که پایه و الگویی باشند برای این که در حوزه‌های نظری هنر بتوانیم تألیف داخلی و ایرانی داشته باشیم.

● به نظر شما نقطه قوت این کتاب چیست؟

○ واقعیت این است که در هیچ کدام از رشته‌های هنر دانشگاهی، ما اساساً تاریخ هنر ایران نداریم. اگر مطلبی به‌عنوان هنر ایران و جهان داریم، مربوط به پیش از اسلام و از دوره اسلامی تا دوره قاجار می‌شود و متأسفانه این کمبود وجود دارد. فارغ‌التحصیلان رشته‌های هنری ما، هنرمندان معاصر جهان و شیوه‌ها و روش‌های جدید هنری در دنیا را به خوبی می‌شناسند، ولی درباره هنر معاصر ایران تقریباً چیزی نمی‌دانند. باز خورد خیلی خوبی که من دیدم، در حقیقت در این بخش بود. نکته جالب دیگر هم این بود که دیدم بچه‌های مدرسه‌ای توانسته‌اند با کتاب ارتباط برقرار کنند و کتاب برایشان خسته کننده نیست.

● آیا برنامه‌ای برای ایجاد برخی تغییرات در کتاب دارید؟

○ از آن جا که پیش‌بینی می‌کردیم به چاپ دوم برسد، من یک دور دیگر آن را باز خوانی کردم و با توجه به نظراتی که از افراد مختلف شنیده بودم، سعی کردم در آن تجدید نظر کنم. اما به این نتیجه رسیدم که شکل کنونی کتاب کفایت می‌کند. نه بخش خیلی مهمی از قلم افتاده و نه لازم است بخشی را حذف کنم. البته این کتاب با این حجم و ابعاد قطعاً نمی‌تواند تمام آدم‌ها و جزئیات این ۷۰ سال را دربرگیرد، ولی ما سعی کرده‌ایم به اصلی‌ترین قسمت‌ها و به عمده‌ترین آدم‌ها بپردازیم و بچه‌ها را کنجکاو کنیم تا خودشان دنبال بقیه مطالب بگردند.

● واقعاً هیچ جای خالی در کتاب دیده نمی‌شود؟

○ بخشی که در کتاب درباره آن کم صحبت شده، هنر ۱۰ سال اخیر ایران است. من در بازخوانی کتاب احساس کردم هنوز برای قضاوت درباره این دوره زود است و شاید هنوز ما در هیجانی

به سر می‌بریم که نمی‌توانیم به درستی قضاوت کنیم. شاید در یکی دو سال آینده برخی افراد اوج بگیرند و برخی فرودی داشته باشند. بنابراین به نظرم می‌آید که شکل فعلی کتاب مناسب است. اما هر یک از بخش‌های کتاب را می‌توان به‌طور جداگانه و مستقل توسعه داد.

● آیا شما به بخش‌های دیگر هنر هم در کتاب پرداخته‌اید یا فقط دربارهٔ هنر تجسمی بحث می‌شود؟

○ نه، فقط هنرهای تجسمی مدنظر بوده است. در بحث‌های تخصصی، کلمهٔ «Art» معادلی برای

هنرهای تجسمی است. بنابراین وقتی ما از هنر نوگرا حرف می‌زنیم، کسی انتظار ندارد دربارهٔ ادبیات یا سینما بحث شود. البته من تلاش کرده‌ام، از طریق اشاره‌های کوچکی، هم‌زمانی ایجاد کنم و مثلاً اتفاقاتی را که در شعر معاصر افتاده و یا تلاش‌های هنرمندان رشته‌های دیگر را گوشزد کنم.

● آیا در کتاب بیشتر به شخص پرداختید یا به موج هنری؟

○ من تلاش کرده‌ام به موج هنر و در واقع جریان‌هایی که اتفاق افتاده‌اند بپردازم و آثار را دوره‌بندی کنم. ولی در عین‌حال در هر بخش یک هنرمند شاخص داشته‌ایم و در مجموع، ما ۹ هنرمند شاخص در رشته‌های گوناگون معرفی کرده‌ایم: در مجسمه‌سازی پرویز تناولی، در گرافیک مرتضی ممیز، در تصویرسازی کتاب‌های کودکان پرویز کلانتری، در نقد و نگارش هنر آیدین آغداشلو، در هنرهای جدید عباس کیارستمی، در هنر انتزاعی بهجت صدر، و در نقاشی از طبیعت سهراب سپهری، به‌عنوان هنرمندان جریان‌ساز معرفی شده‌اند.

● علت انتخاب این افراد چه بوده است؟ قطعاً در هر یک از این رشته‌ها هنرمندان به نام دیگری هم داریم؟

○ این انتخاب‌ها البته بحث‌هایی را میان اهل هنر ایجاد کرد، ولی من هم‌چنان از انتخاب‌هایم دفاع می‌کنم. به نظر من، این آدم‌ها به دلایل متفاوت شاخص بودند: یا به دلیل تأثیرگذاری، یا نقشی که از نظر اجتماعی در توسعهٔ آن شاخصه هنری داشته‌اند، و یا شهرت بین‌المللی آن‌ها که در معرفی هنر ایران به جهان مؤثر بوده است. در زمینهٔ تصویرگری کتاب کودک خیلی تصویرگران دیگر هم کار کرده‌اند، ولی تأکید من روی پرویز کلانتری به این دلیل است که همهٔ ما بچه‌ها

خاطره‌ای از قصه «حسنک کجایی» در کتاب درسی داریم. البته این الگوی کاری در کتاب ایرانی سابقه ندارد، ولی من در کتاب‌های خارجی معرفی هنر، دیده‌ام که این روال در آن‌ها متداول است.

● **وقتی می‌خواستید نوشتن کتاب را آغاز کنید، جشنواره کتاب‌های آموزشی رشد را می‌شناختید و در جریان مسائلی بودید؟**

○ نه. واقعیت این است که من پیش‌تر می‌دانستم که جشنواره کتاب‌های رشد و کتاب‌های کمک آموزشی وجود دارد. ولی با هدف شرکت در آن شروع نکردم. من هیچ ارتباطی به طور مستقیم با دفتر نداشتم و فکر می‌کنم کتابم یا از طرف ناشر معرفی شده و یا توسط دفتر شناسایی شده است. چون من از مراحل کار این‌جا اطلاعی ندارم.

● **با برنده شدن در جشنواره، چه امیدی در دل شما شکل می‌گیرد؟**

○ نهایت امید من و همکارانم این است که اگر کتابی با هدف آموزشی نوشتیم، وارد نظام آموزش رسمی شود؛ نه مشخصاً به‌عنوان کتاب درسی، بلکه حداقل برای کمک به نظام آموزشی و کتاب‌های درسی.

● **اطلاعات شما درباره جشنواره در چه حدی بود؟**

○ قبلاً فقط اسمش را شنیده بودم. البته فکر می‌کنم دو کتاب قبلی من در بررسی کتاب‌ها برای جشنواره انتخاب شده بودند، ولی به مراحل نهایی نرسیده بودند.

● **منظورتان این است که کتاب‌هایتان بررسی شده بودند؟**

○ فکر می‌کنم، چون در فهرست کتاب‌هایی که معرفی می‌شوند، قرار داشتند.

● **یعنی در کتاب‌نامه اسمشان آمده است؟**

○ بله.

● **اگر کتاب شما جزو کتاب‌های برگزیده باشد، در آینده چه انتظاری از «دفتر تکنولوژی و انتشارات کمک آموزشی» و جشنواره خواهید داشت؟**

○ من نمی‌توانم مشخصاً از این‌جا درخواستی داشته باشم، ولی فکر می‌کنم ما یک فاصله خالی در بخش آموزش‌های رسمی داریم. الان سال‌هاست که جشنواره فیلم رشد برگزار می‌شود، ولی واقعیت این است که هیچ‌گاه این آثار وارد نظام آموزش رسمی نمی‌شوند. دبیرستان‌ها و مدارس هیچ‌گاه مقید

تصویر سمت راست از کتاب «تاریخ هنر» اثر آلفرد نوو، تصویر سمت چپ از کتاب «تاریخ هنر» اثر آلفرد نوو. هر دو تصویر از دوره رنسانس هستند. تصویر سمت چپ یک زن را نشان می‌دهد که یک سبد بزرگ را بر سرش تعویض کرده است. تصویر سمت راست یک زن را نشان می‌دهد که در حال تفکر است. هر دو تصویر از دوره رنسانس هستند.

نمی‌شوند که این فیلم‌ها را نمایش دهند و این کتاب‌ها را معرفی کنند. نهایتاً جریان به این موضوع بستگی پیدا می‌کند که مدرسه یا معلم چه قدر حساسیت داشته باشند و بخواهند مسائل اضافه‌تری به بچه‌ها یاد بدهند. من فکر می‌کنم مشکل ما این است که این ارتباط قطع است.

به هر حال، نهادی مثل دفتر تکنولوژی و انتشارات کمک آموزشی که زیر مجموعه آموزش و پرورش است، این امکان اجرایی را دارد که تمام کتاب‌خانه‌های آموزش و پرورش را موظف کند کتاب‌های معرفی شده را بخرند یا این کتاب‌ها را به

معلمان پیشنهاد کند. این فاصله خالی باعث می‌شود، نظام آموزش ما به خصوص در حیطه هنر، خیلی کمبودها داشته باشد. همیشه کلاس‌های هنر مدارس جزو ساعات خالی محسوب می‌شوند و با وجود این که چند سالی است، کتاب‌های درسی خوبی تألیف شده ولی ظاهراً خیلی جدی گرفته نمی‌شود.

● برای پر شدن این فضای خالی چه اتفاقی باید بیفتد؟

○ هم مسئولان آموزش رسمی باید آموزش ببینند و آدم‌های متخصص و حرفه‌ای به کار گرفته شوند و هم این که مدارس مقید شوند به تهیه کتاب‌ها و به معرفی یک کتاب به عنوان کتاب مناسب اکتفا نشود.

● البته می‌دانید که امسال آموزش و پرورش مصوبه‌ای به این شرح داشته است که فقط آن دسته از کتاب‌های کمک آموزشی اجازه ورود به مدارس را دارند که توسط دفتر تکنولوژی و انتشارات کمک آموزشی مورد تأیید قرار گرفته باشند.

○ باید ببینیم چه قدر برای مدارس مهم است که کتاب‌های کمک آموزشی را به کار بگیرند. آیا فقط به کتاب درسی اکتفا می‌کنند و یا می‌خواهند مطالب بیشتری به دانش آموز بیاموزند؟ البته من به این موضوع خوش بین هستم که این تأیید و انتخاب، برای کمک به موضوع باشد و نه نوعی فیلتر کردن.

● دفتر تکنولوژی و انتشارات کمک آموزشی کتاب‌ها را فیلتر نمی‌کند. موضوع این است که ما در آموزش و پرورش «برنامه درسی» داریم و کتاب‌هایی که به مدارس راه پیدا می‌کنند، باید با اهداف کتاب درسی هم خوانی داشته باشند و برای تکمیل برنامه درسی به کار روند. گاهی بعضی کتاب‌ها با اهداف برنامه درسی هم خوانی ندارند و گاهی بعضی کتاب‌ها نه تنها به تکمیل برنامه کمکی نمی‌کنند، بلکه به آن آسیب می‌رسانند. لذا

دفتر تکنولوژی و انتشارات کمک آموزشی می‌خواهد با گذاشتن نوعی تبعیض مثبت، به گسترش کتاب‌های مفید کمک کند و بنایی برای دخل تصرف در محتوای کتاب‌ها ندارد. ○ اگر این‌طور باشد، کار خوبی به‌نظر می‌رسد.

● نقش ناشر از نظر شما در تألیف کتاب‌های کمک آموزشی مناسب چه قدر است؟
چه قدر ناشر می‌تواند در تدوین کتاب خوب دخیل باشد؟

○ به‌نظرم ناشران نقش عمده‌ای دارند، به‌خصوص ناشران خصوصی که هم و غم خود را صرف این زمینه کرده‌اند؛ بدون این که انتظار داشته باشند کتاب‌هایشان به کتاب‌های رسمی آموزشی تبدیل شوند. به‌نظرم تلاششان قابل تقدیر است و به حساسیت و تعهد خودشان باز می‌گردد. حتی ممکن است که برایشان بازدهی مالی چندانی نداشته باشد. خوش‌بختانه من این شانس را داشتم که در همکاری با ناشر، این حساسیت را ببینم. نشر نظر اعتقاد دارد که ما برای انتشار کتاب‌های تخصصی هنر، به زمینه‌سازی برای گروه سنی پایین‌تر نیاز داریم و به این دلیل چند سالی است که به ترجمه و تألیف این کتاب‌ها روی آورده است. من دیده‌ام که کتاب‌های دیگر این ناشر در جشنواره‌های متفاوت کتاب‌های آموزشی رتبه آورده و معرفی شده‌اند.

● آیا برنامه‌ای هم برای گسترش کارتان دارید؟ چون گفتید هر کدام از بخش‌های این کتاب می‌تواند کتابی مستقل باشد.

○ قطعاً این علاقه از سوی من وجود دارد. اما این که چه قدر موفق شوم و شرایط زمان اجازه دهد، باید دید که چه پیش می‌آید.

